

4. Мітіна С. В. Роль гендерної соціалізації у формуванні копінг-поведінки під час криз. *Габітус*. 2025. Вип. 75. С. 176–181.

5. Whetten D. A., Cameron K. S. *Developing Management Skills*. 2004. 352 p.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-631-0-26>

Мацола К. А.

*студентка 4-го курсу спеціальності «Психологія»
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

Науковий керівник: Мітіна С. В.,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології, філософії та суспільних наук

Навчально-наукового гуманітарного інституту

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Підлітковий вік є одним із ключових етапів становлення особистості, у межах якого відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості. Саме в цей період формується уявлення про себе, власні можливості, цінності та місце у соціумі. Актуальність дослідження обумовлена тим, що самосвідомість підлітка визначає його поведінку, рівень самооцінки та здатність до соціальної адаптації [4].

Проблема розвитку самосвідомості у підлітковому віці є предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, значний внесок у вивчення даного феномену зробили Л.С. Виготський, який розглядав розвиток самосвідомості крізь призму соціально-культурної детермінації психіки, а також І.С. Кон, який досліджував становлення Я-концепції та самопізнання у підлітковому віці. У межах психосоціального підходу Е. Еріксон акцентував увагу на кризі ідентичності як центральному новоутворенні цього вікового періоду. Вітчизняні дослідники, зокрема Т.М. Титаренко, І.Д. Бех, С.Д. Максименко, розглядали самосвідомість як цілісне утворення, що формується в процесі соціалізації, діяльності та особистісного розвитку. Сучасні дослідження (Н. Зінченко, К. Богданова, О. Тимошенко та ін.) зосереджуються на вивченні структури Я-концепції, самооцінки, самоставлення та впливу соціального середовища на формування самосвідомості підлітків.

Самосвідомість розглядається як складне психологічне утворення, що включає знання про себе, емоційне ставлення до себе та саморегуляцію поведінки. У підлітковому віці вона активно формується через процеси самопізнання та соціальної взаємодії [5]. Важливим компонентом є Я-концепція, яка визначає цілісне уявлення особистості про себе та власну ідентичність.

Однією з ключових особливостей підліткового віку є підвищена увага до власного «Я» та прагнення до самоствердження. Підлітки починають більш глибоко аналізувати свої якості, можливості та місце серед інших, що супроводжується розвитком рефлексії [1]. Водночас це може викликати внутрішні суперечності та невпевненість у собі.

Значний вплив на формування самосвідомості має соціальне середовище, зокрема спілкування з однолітками. Саме в групі ровесників підліток отримує зворотний зв'язок, який впливає на формування самооцінки та самоставлення [3]. Соціальне порівняння, схвалення або критика можуть як сприяти розвитку позитивного образу «Я», так і викликати його деформацію.

Дослідження показують, що самооцінка підлітків є нестійкою та залежною від зовнішніх факторів. Вона може змінюватися під впливом успіхів у навчанні, міжособистісних відносин та соціального статусу серед однолітків [3]. Це обумовлює підвищену емоційну чутливість і вразливість у цьому віці.

Особливу роль у розвитку самосвідомості відіграє рефлексія як здатність аналізувати власні думки, почуття та дії. Її розвиток сприяє формуванню самоконтролю, відповідальності та усвідомленості поведінки [4]. Водночас надмірна рефлексія може призводити до самокритичності та внутрішніх переживань.

Сучасні дослідження також акцентують увагу на впливі соціальних умов, зокрема кризових ситуацій та інформаційного середовища, на самосвідомість підлітків. Зміни у соціальному середовищі можуть впливати на формування цінностей, самооцінки та життєвих орієнтирів [6]. Це робить процес становлення самосвідомості ще більш складним і багатограним.

Крім того, важливим є вплив сім'ї на формування самосвідомості. Підтримка, прийняття та емоційний контакт з батьками сприяють розвитку позитивного самоставлення, тоді як критика або байдужість можуть негативно впливати на образ «Я» підлітка [2].

З метою виявлення вікових особливостей розвитку самосвідомості було проведено емпіричне дослідження серед учнів 7-х та 11-х класів із застосуванням методів математичної статистики, зокрема t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок. Отримані результати свідчать про

наявність статистично значущих відмінностей між групами за ключовими показниками самосвідомості.

Зокрема, встановлено, що рівень самоповаги у старшокласників є значно вищим порівняно з молодшими підлітками, що свідчить про формування більш стійкої та позитивної Я-концепції. Аналіз самооцінки та рівня домагань показав, що учні 11 класу характеризуються більш адекватною та диференційованою самооцінкою, тоді як у семи-класників спостерігається більший розрив між реальним та ідеальним «Я», що може бути джерелом внутрішньої напруги.

Дослідження змістовних характеристик самосвідомості виявило, що для старшокласників характерне переважання рефлексивних та особистісних категорій самоопису, тоді як молодші підлітки частіше орієнтуються на зовнішні ознаки, інтереси та соціальні ролі. Також встановлено зростання рівня суб'єктивного контролю з віком: учні 11 класу демонструють більш виражену інтернальність, що свідчить про підвищення відповідальності за власне життя.

Результати емпіричного дослідження підтверджують наявність вікової динаміки розвитку самосвідомості: від ситуативної, нестійкої та зовнішньо орієнтованої у молодшому підлітковому віці до більш цілісної, усвідомленої та внутрішньо детермінованої у ранній юності.

Отже, самосвідомість у підлітковому віці є динамічним процесом, що формується під впливом соціальних, психологічних та індивідуальних чинників. Її основними особливостями є розвиток Я-концепції, нестійкості самооцінки, підвищена рефлексія та залежність від соціального середовища. Розуміння цих особливостей є важливим для ефективної психологічної підтримки підлітків і сприяння їх гармонійному розвитку.

Список використаних джерел:

1. Богданова К. Особливості самосвідомості сучасного підлітка. *Збірник наукових праць Криворізького державного педагогічного університету*. 2016. Вип. VI. С. 31–35
2. Гриньова Н., Глотова О. Самоставлення підлітків та його корекція. *Ментальне здоров'я*. 2025. № 3. С. 27–31
3. Зінченко Н., Булах І. Особливості самооцінювання образу «Я» підлітками. *Психологічні науки (Серія 12)*. 2025. Вип. 26 (71). С. 33–43
4. Свіденська Г. М. Теоретичні та методологічні засади дослідження самосвідомості підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 13. С. 383–393
5. Семенова А. Особливості формування Я-концепції підлітків. *Scientific Journal «Psychology Travelogs»*. 2021. Issue 2. P. 191–196

6. Тимошенко О., Дроботько І. Самосвідомість підлітків у кризових умовах. *Слобожанський науковий вісник. Серія : Психологія.* 2025. Вип. 1. С. 130–133

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-631-0-27>

Самохіна Ю. О.

*бакалавр кафедри психології, філософії та суспільних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
Науковий керівник: Біла І. М.,
професор, доктор психологічних наук
кафедри психології, філософії та суспільних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ

В умовах сьогодення розвиток інклюзивної освіти в Україні висуває на перший план необхідність розробки ефективних стратегій допомоги дітям з особливими освітніми потребами (ООП). Серед різноманіття цих потреб чільне місце посідає проблема соціалізації дітей з розладами аутистичного спектру (РАС). Поширеність РАС зростає, що робить проблему соціалізації дітей з аутизмом одним з найпріоритетніших напрямків спеціальної педагогіки та психології. За офіційними даними, кількість діагностованих випадків щороку збільшується на 30% [7; 9; 12]. Головним симптомом РАС є сталий дефіцит у сфері соціальної комунікації: труднощі у двосторонньому емоційно-інформаційному обміні, порушення фокусування уваги та неможливість пристосовуватися до зміни суспільних норм. Пріоритетною справою є теоретичне обґрунтування та емпіричне підтвердження науково обґрунтованих програм з розвитку соціальних навичок, які пристосовані до умов інклюзивної освіти [4; 6].

Розлад спектру аутизму – це стійкий комплексний нейробіологічний розлад, який зазвичай діагностують у ранньому дитинстві. Він вирізняється порушенням пристосованості дитини, навичок соціалізації, комунікації, уваги та мовлення. Це не хвороба, яку можна вилікувати, а особливості функціонування нервової системи [3; 7; 8].

Статистичні дані свідчать про серйозність проблеми: якщо у 2005 році було зафіксовано 680 випадків, то у 2017-му – вже 7,5 тис. осіб (лише 10% від реальної кількості). Першими симптомами зазвичай